

Zora Hesová

NĚMECKÉ DISKUSE O INTEGRACI TURECKÉ MENŠINY

„Napřed jsme byli gastarbeitři, pak cizinci, pak spoluobčané cizineckého původu, Němci tureckého původu a teď, po 11. září, v nás vidí muslimy,“ shrnuje postavení Turků v Německu spisovatel Feridun Zaimoglu. Z nenápadné menšiny určené k práci na německém ekonomickém zázraku se stali trvalí obyvatelé Německa. Jejich integrace nebyla do poloviny 90. let na politickém pořádku. Před třemi lety ale Německo objevilo menšinu s rostoucím vlivem islámu a s nejasným vztahem k hostující zemi, která i po generacích odmítá přerušit spojení s Tureckem.

Po vraždě nizozemského filmaře van Gogha a v souvislosti s diskusemi o vztahu Turecka a EU se otázka Turků dostala opět do popředí. Je integrace muslimských menšin do Evropy vůbec možná? Mohou německé zkušenosti napovědět něco o příslušnosti Turecka do evropského klubu? To jsou otázky, na které se dnes hledá v Německu odpověď. Obě jsou ovšem špatně položené a odpovídají charakteru diskuse, která se od roku 2001 vede s jistou hysterií.

OPOŽDĚNÁ INTEGRACE

Imigranty byli němečtí Turci před třiceti lety. V roce 1961 začalo smlouvou s Tureckem oficiální najímání levných pracovních sil z Turecka pro průmysl. Nejprve byli tito pracovníci po dvou letech „rotováni“ za jiné, později najímání na neurčito. Celkem jich do Německa přišlo v této první fázi na 740 000. Poté, co krize v roce 1973 donutila Německo rekrutování ukončit, příliv tureckých občanů pokračoval díky slučování rodin, jež bylo povoleno v roce 1974. Tzv. druhá generace byly děti prvních gastarbeitřů, které se v Německu narodily nebo se za rodiči přistěhovaly. Dnes dorůstá generace třetí, která se jen stěží dá označit za přistěhovalou. V Německu žije na 2,4 milionu Turků, přičemž pouze 600 000 z nich má německou národnost. Jestli se první generace ještě chystala vrátit, z dnešních Turků s tím 83 % nepočítá a 62 % ze 132 000 berlínských Turků chce zažádat o německé občanství. Na rozdíl od muslimů v Nizozemí nebo ve Francii nepocházeli Turci z kolonií hostující země a jejich stálé začlenění nikdy nebylo plánováno. V důsledku dezindustrializace byla objevena menšina zatížená sociálními problémy, pro kterou je třeba redefinovat místo v Německu. Podle Marie-Luise Beckové, vedoucí úřadu pro integraci při Spolkovém sněmu, Německu dlouho trvalo samotné uznání faktu, že je imigrační zemí, a o integraci se začalo starat s velkým zpožděním. Teprve šok z nuceného dočasného přijetí skoro půl milionu uprchlíků z Balkánu, problémy se zapojením bývalé NDR do západního ekonomického systému a probíhající reformy sociálního státu vynesly problémy německé společnosti do popředí. Turci se tak po roce 1990 stali menšinou, jejíž trvalá přítomnost je sice dnes faktem, ale která přes dlouhý pobyt ve Spolkové republice vykazuje hlubší rozdílnost od většinové společnosti, než jaká je patrná u bývalých občanů NDR. V 90. letech se pod vedením SPD léta projednával imigrační zákon, přijatý nakonec až minulý rok, který má upravit podmínky další, pro stárnoucí Německo nutné imigrace. Neochotné uznání tohoto faktu a nejasný pojem integrace byly ze začátku zastíněny euforií panující ohledně multikulturalismu, která nakonec vzala po 11. září za své.

STRACH Z PARALELNÍCH SPOLEČNOSTÍ

Němečtí Turci patří dnes do scenérie německých měst. Jsou vesměs méně vzdělání a provozují 95 000 malých podniků, rodinných obchodů, restaurací a malých výroben. Nezaměstnanost v tureckých komunitách je většinou o několik procent vyšší, než je státní průměr – v berlínských čtvrtích dosahuje až 40 %. Nadprůměrná část Turků také žije ze sociální podpory. Jako důvod se uvádí nízká kvalifikace a jazykové problémy. První generace pracovala ještě v průmyslu a na integrační opatření, jako jsou kursy němčiny, se z uvedených důvodů nesázelo. Druhá generace vyrůstala v tureckém jazykovém prostředí a s nevalným prospěchem v německých školách. Podle zprávy berlínského senátu z března 2003 má ještě dnes polovina tureckých prvňáčků velké jazykové potíže při

sledování výuky a 27 % jich opouští školu bez ukončení. Na vysokých školách studovalo v roce 1994 14 500 Turků. Vzdělání začíná v rodině: turecké matky jsou výdělečně činné méně často než muži, mnohé mají jen omezený styk s německou společností, některé jsou „dovázeny“ těsně před svatbou z Turecka a žijí v úplné závislosti na mužích.

Turci mají navíc tendenci zachovávat jistou soudržnost: projevuje se to životech ve skupinách vytvořených na základě společné oblasti původu i jejich koncentrací v sociálně slabých čtvrtích města. Tam se soustřeďují i služby nabízené Turky pro Turky. Tento jinak vítaný aspekt ale vede k tomu, co essenské Centrum pro turecká studia nazývá „budováním etnických kolonií“. V Porúří, ve Frankfurtu či v Berlíně je dnes možné vést všední život bez velkého styku s Němci, přičemž tato tendence se posiluje. Německé úřady v tom vidí nebezpečí tzv. paralelních společností, enkláv, ve kterých neúspěšná socializace ve školách s převážně tureckými školáky ohrožuje kohezi německé společnosti. Takové obavy nabývají zásadních rozměrů, když se fakta vysvětlují odlišností kultur. Turci jsou pak zobrazováni jako konzervativní skupina s rostoucím vlivem náboženství, která není ochotna se Německu přizpůsobit. Koncentrací tureckých komunit ale vysvětluje také samotný sociální urbanismus ze 70. a 80. let. Tehdy postavené kompaktní čtvrti levných bytů dnes například v berlínském Neuköllnu a Kreuzbergu obývají z velké části přistěhovalci a němečtí nezaměstnaní a problémy společenské integrace a mobility postihují všechny skupiny podobně. U Turků ale představují politický problém. Je však nutné podotknout, že ani Neukölln nelze srovnávat se situací v masových francouzských banlieux; turecké čtvrti v relativně malých německých městech nejsou daleko od centra a obývají je tradičně např. i studenti.

Přesto se zdá, že dnes z nich není úniku. Složí-li např. každý třetí německý žák maturitu, mezi přistěhovalci to je každý osmý, u Turků ještě méně. Hlavním vysvětlením velmi nízké sociální mobility a jistého konzervatismu je ovšem sociální původ tureckých přistěhovalců, kteří často přicházejí z chudých zemědělských oblastí Turecka. Jiné velké přistěhovalecké skupiny, jakými jsou uprchlíci z Iránu a z Afghánistánu, tvoří většinou lidé vysokoškolsky vzdělání, kteří nemají s integrací žádné větší problémy a nejsou jako skupina skoro viditelní. Turci naopak nemají vlastní elitu, nanejvýš pomalu rostoucí střední vrstvu a několik fotbalistů v bundeslize. Vzdělání se zdá být jedinou odpovědí.

ISLÁM V REPUBLICCE

Rostoucí vliv náboženství mezi mladou generací a jeho nová viditelnost zdánlivě potvrzují obavy ze zkrachované integrace v sekulárním Německu. Jestliže se praktikující muslimové dřív scházeli v modlitebnách v předměstských dvorech, dnes staví islámské obce přes více méně otevřený odpor místních mešity, někdy dokonce i s minarety. Vedle 2 400 modliteben bylo postaveno 180 mešit. Zvláště třetí generace dodržuje náboženské tradice, jako je půst o ramadánu, chodí na kursy koránu a dívky nosí častěji šátek. Podle Centra pro turecká studia 79 % Turků dodržuje půst, 22 % chodí do mešit, 36 % se denně modlí. Jestliže tyto údaje obvykle viditelně rostou s věkem, půst o ramadánu je nápadně silný právě u mladých generací. Silící religiozita je ale trend viditelný zvláště ve středních vrstvách v celém islámském světě. V Německu se stala veřejným tématem minulý rok, kdy vyvstala otázka nošení šátku do škol. Německo, na rozdíl od Francie, není sekulární stát – církve jsou financovány státem prostřednictvím tzv. dobrovolné církevní daně – a náboženské symboly u žáků nepředstavují problém. Koncem 80. let byl dokonce

šátek jedním regionálním soudem uznán za soukromou záležitost žáka. Když ale německá učitelka afghánského původu Ferešta Ludinová nebyla kvůli šátku přijata do zaměstnání, podala žalobu pro diskriminaci. Záležitost se dostala k nejvyššímu soudu, který v roce 2003 rozhodl, že je věcí federálních zemí. Šest z 16 zemí dnes nošení islámského šátku učitelům zakazuje, tři jej povolují a v Hesensku je zakázán dokonce u všech státních zaměstnanců. V rozhodování nešlo o laicismus – v Bavorsku jsou např. běžné krucifixy ve škole, přičemž teprve po rozhodnutí

ústavního soudu z roku 1995 nejsou povinné – ale o možný politický projev radikálního islámu a podněcování k názorům neslučitelným s německým ústavním pořádkem. Do minulého roku byly tyto případy vyřizovány individuálně. Dnes je řídí zákon, v důsledku čehož bylo několika učitelkám, které léta bez problémů učily se šátkem, nařízeno jej sejmout.

BĚŽNÍ PODEZŘELÍ

Islamismus je problém, se kterým si očividně nikdo neví rady. Evropské země skýtají větší svobodu pro provozování náboženství než např. striktně laicistické Turecko, a proto paradoxně dochází k tomu, že se radikálnější proudy tureckého islámu uchylují pod ochranu německých zákonů. Islámské obce navíc úplně unikají kontrole státu. Naprostá většina jich je umírněná; velká část tureckých sunnitských obcí je vedena v Turecku vyškolenými a tureckou vládou placenými a kontrolovanými imámy. Mezi Turky však existují také radikálnější skupiny, jako je Milli Görüş s 26 000 členy ve dvou stovkách sdružení, které německá federální policie považuje za schopné násilí. Milli Görüş má radikální islamistické názory např. na neslučitelnost demokracie a islámu a je blízká dnešnímu premiérovi Turecka Redžepu Erdoganovi. Po jeho pragmatické změně kurzu se o větší otevřenost snaží i Milli Görüş, pro kterou jsou události v Istanbulu důležitější než to, co se děje v Kolíně.

K většímu přestoupení ústavního pořádku ze strany islamistů, jako se to stalo nedávno v Nizozemí, však v Německu nedošlo, kromě vraždy čtyř kurdských vůdců pravděpodobně iránskými agenty. Jedním velkým případem byl proces imáma Metina Kaplana z Kolína, tzv. „kolínského kalifa“, odsouzeného za podněcování k vraždě. Po odpykání trestu byl pak imám minulý rok po dlouhém projednávání ústavním soudem odsunut do Turecka, kde je také stíhán. Německá ústavnost však dostala největší ránu, když byl jako vůdce útočníků na New York a Washington z 11. září identifikován nenápadný Mohammed Atta, student na hamburské univerzitě. Německá policie reagovala několika neúspěšnými a velmi necitelnými raziiemi. Islamismus je ale problémem mezi azyly, ne však u německých Turků. Islámské obce jsou příliš různorodé na to, aby představovaly možnost nějakého paralelního kulturního vývoje – u Turků jsou velké rozdíly mezi sunnity a alávity, mezi tradičním tureckým konservatismem, súfismem a moderními verzemi islámu.

V německé debatě o integraci muslimů do západní společnosti se vyjasňuje potřeba islám uznat a zároveň aktivně zasáhnout do formování jeho institucí. Hlavní roli zde hraje očekávání určitého vývoje nezávisle na zemích původu, shrnuté v hesle „evropský islám“. Podle syrsko-německého sociologa Bassama Tibiho, který tento pojem prosadil, teprve vytvoření místních institucí a autorit posune praktikovaný islám směrem k přijetí v Evropě vládnoucích zákonů a také kultury tolerance.

Toto volání po „reformaci“ islámu ze strany sekulárního sociologa je ovšem naivní – přítomnost liberálních islámských disidentů v Evropě ji ještě nečiní morálním centrem regionálního islámu; tím spíš, že v Evropě koexistuje velký počet různorodých obcí a praktik. Na druhé straně je pravděpodobné, že čím víc se budoucí muslimové a jejich autority se zemí pobytu seznámí, tím menší bude dnešní propast mezi nimi a státem. Jednou představou, jak tuto propast odstranit, je vzdělávání imámů v Evropě, které je dnes v experimentálním stádiu ve Francii. Jednodušší cestou je nabídka náboženských kursů na základních školách. V německé ústavě je zakotveno toto právo, které dodnes uplatňují katolické a protestantské církve a nabízejí hodiny náboženství prostřednictvím státem vyškolených a placených učitelů. Muslimové o tuto možnost dlouho žádali, nicméně většího úspěchu dosáhli jenom v Berlíně.

Toto nezákonné opomenutí vysvětluje stát absencí zodpovědné autority mezi muslimy. Nemají jasnou reprezentaci jako katolíci, protestantská a židovská obec, zato ale čtyři velmi rozdílné organizace: liberální, ale nereprezentativní Centrální radu muslimů; DITIB, zastupující oficiální turecký islám; Islámskou radu pod vlivem Milli Görüş a tureckou Jednotu kulturních center. Tyto instituce sdružují jen část německých Turků a hlavně jsou mezi sebou kvůli přenášení konfliktů mezi sekulárním a militantním islámem z Turecka nejednotné. Stát se tedy nemůže obrátit na islámskou obec, jako to dělá ve Francii a Rakousku, s požadavkem, aby dodala studijní plány a učitele. Jednání probíhají s nedůvěrou na všech stranách a většinou končí patem či konzultacemi s federální policií. Jen v Berlíně se Turci svého práva domohli před soudem a hodiny islámu probíhají v několika desítkách škol – vedeny jsou právě Islámskou radou.

INTEGRACE NENÍ ASIMILACE

Na konferenci „Muslimové v sekulární demokracii“, kterou v listopadu 2004 pořádala nadace Heinrich Böll Stiftung v Berlíně, kritizovala zmíněná parlamentní zplnomocněnkyně pro integraci Marie-Luise Becková výmluvy německých úřadů na nejednotnost muslimské obce, obecné podezírání muslimů z fanatismu i tezi o zkrachované integraci. Podle ní cílená integrační politika začala teprve nedávno a probíhá pomalu právě vzhledem k předsudkům, neochotě a neznalosti. „Nic o nich nevíme, ztratili jsme 40 let.“ Nejen schopnost Turků se přizpůsobit, ale i ochota je přijmout hraje velkou roli v integračním procesu – a tato ochota na straně německých občanů a úředníků často jednoduše chybí. I Turci narození v Německu jsou ještě považováni za přistěhovalce a fakt, že Německo je i jejich „vlastí“, neplatí jako samozřejmost. Vzor úspěšné integrace, advokátka Seyran Atešová, říká: „Žiji v Německu od svých šesti let, jsem dávno advokátkou a ještě dnes mne lidé chválí za to, jak dobře umím německy.“ Podobně mluví profesor Asaf Pekdeger z Freie Universität Berlin, který je v Německu od svých studentských let: „Němcem se nestanete. Mě se dodnes v létě ptají, jestli na prázdniny odjízdim domů.“

Běžné těžkosti přistěhovalců prohlubuje – zvláště po 11. září 2001 – jejich původ v jiném „kulturním okruhu“. Podle průzkumu Institutu pro demoskopii v Ansbachu z minulého září 44 % Němců vnímá světovou situaci jako Huntingtonův „střet civilizací“ mezi křesťanstvím a islámem. Podle Institutu spojuje slovo „islám“ 83 % účastníků průzkumu s „terorem“, 82 % s přívlastkem „fanatický, radikální“, 70 % se slovem „nebezpečný“ a 66 % se „zpátečnictvím“. Celých 93 % spojuje islám s „potlačováním práv žen“; teprve od šestého místa se objevuje pozitivní vnímání – 45 % spojuje islám s „pohostinností“ a 39 % s „významnými kulturními výkony“. Ojedinělou a potřebnou akci proto byla demonstrace organizovaná po smrti van Gogha 19. 11. 2004 v Kolíně, na které 25 000 muslimů demonstrovalo proti fundamentalismu a spojování muslimských menšin s terorismem.

Samotný pojem integrace postrádá jasnost. Jednoduchá asimilace se ukázala nemožnou, zdá se, že tedy zůstává jen paralelní vývoj rozdílných komunit. Proti tomu se ale množí hlasy samotných Turků. Podle publicistky Katajun Amirpurové je základním problémem totožnost: „V Německu vládne myšlenka, že nelze mít dvojitou identitu.“ Přesto je taková identita mezi druhou generací dávno skutečností. Úspěšný německý spisovatel tureckého původu Feridun Zaimoglu říká: „Nemohu se jednostranně identifikovat... ve fotbale fandím spíš Německu.“ Na pomezí identit se tak pomalu rozvíjí nová kultura. Velkého uznání se jí dostalo oficiálním oceněním filmu Fatiha Akina Hlavou proti zdi mezinárodní cenou na festivalu Berlinale 2004 a Evropskou filmovou cenou. Jde v něm o příběh mladé ženy, která se vzbouří proti nesnesitelnému přistěhovalckému konzervatismu rodičů a její pokus o svobodný život v Německu ztroskotá na odevzdanosti osudu, který se projevuje u německých Turků, a na vlastní nepříslušnosti do Turecka. Fatih Akin na Berlinale také vyřkl heslo své generace: „Jsme už Němci a jestli nám toto právo nedají, musíme si ho vybojovat.“ Což je lehké pro filmaře a boxery, ale už těžší pro průměrné Turky. Proto je potřeba vzorů, těch, co dokázali cítit se v Německu doma, přitom zůstat tím, čím jsou, a překonat tak alternativu asimilace a paralelní společnosti.

Autorka studuje filozofii a islamologii na Freie Universität v Berlíně.